

DRUŽBENA NEENAKOST — DEJAVNIK LEGITIMIZACIJE OBLASTI V SOCIJALISTIČNIH DRUŽBAH?

IVAN BERNIK

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo,
Ljubljana

Istraživanja u socijalističkim društvima ne daju nedvosmislene rezultate o postojanju značajnijih razlika između dohodaka — prije svega službenika i radnika. S druge strane, postoje razlike između samih manualnih radnika (zavisno od kvalifikacije, grane industrije itd.). Pored stvarnog (ne)postojanja razlika, u legitimacijskom pogledu bitna je i njihova percepcija. Radnički egalitarizam se ne može jednodimenzionalno interpretirati: NKV se porede sa seljacima i žele da očuvaju svoje prednosti, a KV se porede s nemanuelnim slojevima, koje žele da dostignu. No u oba slučaja želi se poboljšanje svog relativnog materijalnog položaja. Za položaj vladajuće klase nisu bitne privilegije u distribuciji materijalnih dobara, već mogućnost reguliranja distributivnih procesa. Zadovoljavajući materijalne interese radnika u raspodjeli, vladajuća klasa neutralizira jedan od mogućih izvora dezintegrativnih tendencija, pa tako omogućava i vlastitu legitimnost.

Trditev, da je družbena neenakost po eni strani rezultat eksploatacije oziroma monopolizacije, utemeljene na kontroli nad strateškimi družbenimi resursi, ter da po drugi strani poraja globoká družbena nasprotja ter celo odkrite konflikte, ima v številnih socioloških analizah skoraj aksiomatski status. Z vidika te trditve je odvečno samo vprašanje o eventualnih legitimizacijskih funkcijah družbene neenakosti. Vztrajanje pri takšnem vprašanju bi namreč pomenilo, da neenakost nima zgolj dezintegrativnih učinkov, ampak lahko prispeva k stabilnosti družbenih sistemov. Naslov naše razprave kaže, da se nagibamo k takšnemu pojmovanju neenakosti, ki ne izključuje možnosti njenih protislovnih (tj. tako integrativnih kot dezintegrativnih) družbenih učinkov. Še več, naslov usmerja raziskovalno pozornost prav na tista vprašanja, ki so pogosto razumljena kot odvečna ter spoznavno neproduktivna. Vprašanja seveda ne implicirajo odgovora, pač pa zahtevajo preučitev domneve o protislovnih učinkih družbene neenakosti.

Preden se lotimo omenjene domneve, je potrebno vsaj v osnovnih potezah določiti vsebino pojma družbena neenakost. Običajno se v sociološki literaturi s tem pojmom označuje distribucijo tako materialnih kot nematerialnih družbenih dobrin. Zaradi širine in kompleksnosti ima lahko pojem družbena neenakost v različnih kontekstih dokaj različne pomenske odtenke. Med druž-

boslovci v socialističnih družbah je mogoče zaslediti težnjo (v delih jugoslovan-
skih avtorjev je ta težnja manj izrazita) da se problematika družbene neena-
kosti tako v teoretskih diskusijah, kot (še zlasti) v empiričnih raziskavah,
reducira na raziskovanje distribucije materialnih oziroma ekonomskih dobrin.
Ob predpostavki, da distribucija bogastva v teh družbah ne ustvarja pomemb-
nejše neenakosti, se raziskovalna pozornost praviloma osredotoča na distri-
bucijo dohodkov.

S teoretskimi in empiričnimi argumenti je mogoče dokazovati da ima
omenjena dvojna redukcija za posledico vrsto spoznavnih omejitev in eno-
stranosti. Dohodkovna neenakost ni edina, niti nujno najpomembnejša ne-
enakost v socialističnih družbah. Vendar pa omenjenega redukcionizma ni
mogoče pojasniti zgolj kot posledico vrste namernih in nenamernih poeno-
stavitev ter napak v teoretskem koncipiranju in empiričnem raziskovanju
neenakosti. To tendenco je mogoče razumeti tudi kot izraz velike družbene
pozornosti, ki jo je v socialističnih družbah deležna dohodkovna neenakost.
Nekatere razloge za takšno pozornost bomo skušali pojasniti kasneje, za zdaj
pa je treba poudariti, da bo naša razprava omejena le na (de)legitimizacijske
efekte dohodkovne neenakosti. V tem pomenu bomo (kot smo to implicitno
že storili v naslovu in prejšnjem odstavku) uporabljali pojem družbene ne-
enakosti. To ne pomeni, da sprejemamo opisano redukcijo problematike ne-
enakosti kot utemeljeno; smotrna se zdi le tedaj, ko jo povežemo z identifi-
kacijo družbenih okoliščin ki vplivajo na »zoženo« perцепcijo družbene ne-
enakosti.

NEKAJ ZNAČILNOSTI DISTRIBUCIJE DOHODKOV V SOCIALISTIČNIH DRUŽBAH

Trditev o dezintegrativnih funkcijah družbene neenakosti nesporno velja
tudi za socialistične družbe. Zato se zdi vsaj na prvi pogled sporno sklepanje,
da distribucija dohodkov prispeva k »lojalnosti« industrijskega delavstva do
oblasti ter s tem k stabilnosti socialističnih družb. Takšno sklepanje bi bilo
utemeljeno le tedaj, ko bi bilo industrijsko delavstvo dohodkovno privilegi-
rano v primerjavi z večino družbene populacije. Vendar pa rezultati empiričnih
analiz distribucije dohodkov v celoti izključujejo to možnost: v nobeni od
socialističnih družb (za katere obstajajo ustrezne analize) delavstvo ni »uvr-
ščeno« v vrhnji del dohodkovne lestvice. Empirične analize (ki kažejo da je
relativni dohodkovni položaj delavstva v različnih socialističnih družbah bolj
ali manj podoben) pričajo o nasprotnem: po teh analizah bi delavstvo lahko
šteli med deprivilegirane dele populacije, saj se uvršča med kmečko popula-
cijo, ki ima najnižji dohodkovni položaj, ter uslužbenca, tj. nemanualne de-
lavce s — praviloma srednjo izobrazbo (glej Lane, 1971: 71—79; Davis & Scase,
1985: 100—103). Čeprav raziskovalci opozarjajo na nezanesljivost podatkov
o distribuciji dohodkov (še zlasti kot gre za privilegirane položaje, s katerimi
je povezana cela vrsta »nevidnih« dohodkovnih bonitet), ni nobenega dvoma
o obstoju znatne distance med delavstvom ter nosilci oblasti, ki jim pripadajo
vrhnji položaji v distribuciji dohodka.

Te ugotovitve so seveda le prvi korak k določitvi mesta industrijskega delavstva v distribuciji materialnih »nagrada«. Iz relevantne literature je mogoče povzeti da je za preciznejšo opredelitev njegovega položaja treba upoštevati predvsem specifičnost njegovega položaja glede na »sosednje« skupine položajev ter njegovo notranjo razčlenjenost. Hkrati pa je treba te ugotovitve locirati v širši vsebinski kontekst; zato o položaju delavstva ni mogoče razpravljati brez poznavanja nekaterih splošnih karakteristik distribucije dohodkov v socialističnih družbah ter dolgoročnih razvojnih tendenc na tem področju.

Pri prvem vprašanju (odnos do »sosednjih« položajev) je največ pozornosti deležna distanca med delavstvom in uslužbenci. Medtem ko je razcep med kmečko populacijo in delavstvom — ne le glede dohodka, ampak tudi glede na ostale determinante njihovih življenjskih možnosti — dokaj očiten (sodeč po dostopnih podatkih je ta razcep v jugoslovanski družbi manj izrazit zaradi obstoja dokaj številne kategorije kmetov—delavcev; glej Klinar, 1979: 202; Popović in sod., 1977: 413—414), pa je »meja« med delavstvom in uslužbenci bolj ali manj zabrisana. Pri tem je po nekaterih avtorjih vprašljiv celo relativni položaj delavstva, kot smo ga opisali v prejšnjem odstavku. Tako se npr. A. Giddens nagiba k sklepu da so v sodobnih socialističnih družbah »ekonomske nagrade — izražene kot srednji dohodki — ne le kvalificiranih delavcev, ampak manualnih delavcev v celoti, višje kot nagrade uradniških ter nižjih upravnih delavcev« (Giddens, 1973: 230; podobno tudi Parkin, 1971: 149).

V novejših raziskavah bi zaman iskali enoglasno potrditev navedenega sklepa; vprašanje o relativnem dohodkovnem položaju manualnih ter nemanualnih delavcev ostaja prej ko slej odprto. O tem najbolj razločno priča pestrost raziskovalnih rezultatov. Raziskave distribucije dohodkov v Sovjetski Zvezi kažejo, da na tej podlagi — kot poudarja A. Pravda — ni mogoče določiti jasne ločnice med manualnimi in nemanualnimi delavci. Iz njih je mogoče celo razbrati splošno tendenco, da »razlike v dohodkih postajajo vse manj pomembne kot dejavnik ločevanja manualnih delavcev od ostalih skupin« (Pravda, 1982: 6). Sinteze posameznih ugotovitev o jugoslovanski družbi nakazujejo, da je dohodkovni položaj precejšnjega dela nemanualnih delavcev višji od položaja manualnih delavcev, vendar pa se hkrati en del (»sloj uslužbencev z nižjo izobrazbo«) po svojem položaju približuje nižjim slojem industrijskega delavstva (glej Klinar, 1979: 181—85). Glede na to, da slednji predstavljalo dokaj specifičen (družbeno marginalen) del populacije nemanualnih delavcev, se zdi utemeljena trditev, da so v jugoslovanski družbi tipično nemanualni delavci v prednosti — vsaj kar se tiče dohodkov — v odnosu do manualnih delavcev. Te ugotovitve ne potrjujejo teze F. Parkina, da je tudi v jugoslovanski družbi dohodkovni položaj manualnih delavcev višji od položaja uslužbencev (glej Parkin, 1971a: 300—302). Vendar pa Giddensova/Parkinova teza ni vprašaljšiva le v jugoslovanskem primeru. D. Lane opozarja, da isti podatki o distribuciji dohodkov dopuščajo različne sklepe: če preučevanje ne zajame le aktivne populacije, ampak se osredotoči na dohodek družinskih članov, potem tudi za poljsko in madžarsko družbo velja ugotovitev o »dohodkovni prednosti nemanualnih skupin« (Lane, 1976: 180). Točnost

te ugotovitve so potrdile tudi kasnejše sistematične raziskave. V komparativni analizi neenakosti v poljski in madžarski družbi je bilo med drugim ugotovljeno da je »v obeh deželah položaj strokovnjakov (»professionals«) in ostalih nemanualnih delavcev (»white collars«) glede dohodka na posameznika ... bistveno drugačen od položaja manualnih delavcev« (Kolosi and Wnuk — Lipinski, 1983: 120).

Navedene ugotovitve in sklepi kažejo da je v najboljšem primeru mogoče govoriti o določenih tendencah na področju distribucije dohodkov, ne pa o univerzalnih »pravilih« (kot sugerirata Giddens in Parkin). Za našo nadaljnjo razpravo sta pomembni predvsem dve, dokaj jasno izstopajoči tendenci: prvič, da je dohodkovni položaj nemanualnih delavcev (uslužbencev) praviloma višji od položaja manualnih delavcev, ter drugič, da je ločnica med tema dvema kategorijama nejasna oziroma zabrisana.

Sodeč po citirani literaturi, ostaja vprašanje notranje diferenciranosti industrijskega delavstva v senci razprav o njegovem dohodkovnem položaju v primerjavi s položajem nemanualnega delavstva. To ne pomeni da je dohodkovna neenakost med posameznimi deli industrijskega delavstva zanemarljiva, ter da je v tem pogledu mogoče govoriti o homogenizaciji delavstva. Neenakost znotraj delavskega razreda je delno že upoštevana v prejšnji razpravi, saj nemanualnim delavcem — uslužbencem »konkurirajo« le kvalificirani in visokokvalificirani delavci. Med njihovim družbenim položajem ter položajem nekvalificiranih delavcev pa obstajajo znatne in dokaj stabilne razlike, ki v veliki meri temeljijo na neenakem deležu v distribuciji dohodkov (glej npr. Klinar, 1979: 172—181; Kolosi and Wnuk-Lipinski, 1983: 192). Po vsej verjetnosti je prav stabilnosti in očitnosti dohodkovne neenakosti med kvalificiranimi in nekvalificiranimi delavci treba pripisati da je vprašanje diferenc znotraj delavstva deležno manjše pozornosti kot vprašanje razmejitev med manualnimi in nemanualnimi delavci. Poleg tega pa ni mogoče spregledati dejavnikov, ki modificirajo omenjeno neenakost ter zmanjšujejo njene razsežnosti. S tem mislimo na tiste neenakosti, ki niso paralelne z razlikami v kvalifikacijah, ampak se pojavljajo znotraj posameznih kvalifikacijskih skupin. V tej smeri delujejo (kvazi) tržni dejavniki (zlasti v jugoslovanski družbi), razlikovanje med strateškimi (kot so vojaška industrija, težka industrija, itd.) ter ostalimi industrijskimi panogami v (plansko) dirigiranih ekonomijah, pa tudi administrativne bariere za prostorsko mobilnost delovne sile, kot so npr. interni potni listi v Sovjetski zvezi (o tem Zaslavsky /1982: 1287/, ki opozarja na vrsto družbenih posledic internih potnih listov). Križanje »vertikalnih« in »horizontalnih« določil dohodkovne neenakosti seveda ne pomeni njene eliminacije, pač pa ustvarja zelo kompleksno (in zato nepregledno) podobo dohodkovnih neenakosti znotraj industrijskega delavstva.

Ugotovitve o položaju industrijskega manualnega delavstva v distribuciji dohodkov (odveč je poudarjati, da so navedene ugotovitve povsem elementarne narave) je potrebno dopolniti še z nekaterimi splošnim spoznanji o karakteristikah »sistema« distribucije dohodkov v socialističnih družbah. To bi pravzaprav morali storiti še preden smo obravnavali položaj manualnega delavstva, saj je njegov relativni položaj mogoče pojasniti le ob upoštevanju celot-

nega »sistema«. Kompleksnost dohodkovnih neenakosti znotraj manualnega delavstva (ki vsaj v določeni meri zabrisuje difference med kvalifikacijskimi skupinami), ter odsotnost jasne meje med njim in nemanualnimi delavci (uslužbenci) bi s tega vidika lahko razumeli kot indikator egalitarnosti distribucije dohodkov v socialističnih družbah. Večina raziskovalcev te problematike se namreč strinja z ugotovitvijo da podatki o distribuciji dohodkov v socialističnih družbah »kažejo signifikantno ožje razpone, kot jih je mogoče najti v večini zahodnih kapitalističnih dežel«, ter da je »redistribucija dohodkov mnogo izrazitejša v družbah državnega socializma kot v kapitalističnih — vključno s socialno-demokratskimi — družbah« (Davis & Scase, 1985: 100). Pri tem pa je treba tudi upoštevati da je neenakost v bogastvu v socialističnih družbah (v primerjavi s kapitalističnimi) minimalizirana; to dejstvo kaže, da je distribucija materialnih dobrin v socialističnih družbah v celoti dokaj egalitarna.

Kljub »nihanjem« v posameznih obdobjih in razlikam med posameznimi družbami, kaže distribucija dohodkov v socialističnih družbah relativno visoko stopnjo stabilnosti in uniformnosti. Zato D. Lane ugotavlja (na podlagi komparativne analize podatkov), »da je eden od rezultatov sovjetskega vzorca nacionalizacije in industrializacije znatna izenačitev dohodkov ter življenjskih razmer« (1971: 75). Ob tej ugotovitvi pa se ni mogoče izogniti vprašanju o možnosti njene razširitve na družbe, ki niso oblikovane po sovjetskem vzoru. Analize empiričnih podatkov ne potrjujejo prevladujočega prepričanja (ki je vsaj implicitno prisotno tudi pri citiranih avtorjih), da je razvoj v smeri »tržnega socializma« povezan z naraščanjem dohodkovnih neenakosti. V svoji analizi jugoslovanskega primera H. Lydall sicer ugotavlja, da je distribucija družinskih dohodkov bolj neenaka kot v vzhodnoevropskih deželah (vendar pa bolj egalitarna kot v kapitalističnih deželah južne Evrope), toda hkrati opozarja da je treba pri medsebojni primerjavi teh družb upoštevati heterogenost jugoslovanske družbe. Zato domneva: »Če bi primerjali relativno homogeno in razvito republiko kot je Slovenija z, na primer, Čehoslovaško ali Madžarsko, verjetno ne bi bilo veliko razlik v razporeditvi dohodkov« (Lydall, 1984: 209). Podobno je tudi s stabilnostjo distribucije dohodkov: čeprav je jugoslovanska družba izstopala po svoji dinamičnosti, se na področju distribucije dohodkov v več desetletjih ni prišlo do nikakršnih bistvenih sprememb. Po vsem tem je mogoče utemeljeno trditi da »znatna izenačitev dohodkov in življenjskih razmer« ni značilna le za socialistične družbe sovjetskega tipa. Visoka stopnja uniformnosti pa dopušča domnevo da distribucijo dohodkov v različnih socialističnih družbah določajo podobni (ter razmeroma nespremenljivi) dejavniki.

Iz navedenih ugotovitev je slednjič mogoče izpeljati tudi sklep, da je distribucija dohodkov v socialističnih družbah bolj egalitarna kot v predrevolucijskih družbah. Če pa upoštevamo še distribucijo bogatstva, se premik k egalitarnosti — v primerjavi s »staro« družbo — pokaže v še bolj izraziti luči. Čeprav direktne primerjave med pred- in porevolucijskimi družbami niso smislene, je vendarle mogoče domnevati da je zmanjšanje neenakosti v dohodkih v največji meri vplivalo na položaj deprivilegiranih delov družbene populacije.

DRUŽBENA NEENAKOST IN INTERESI (NEKAJ HIPOTEZ)

Tudi če bi bile ugotovitve o distribuciji dohodkov, ki smo jih navedli v prejšnjih odstavkih, bistveno bolj precizne in izčrpne, same po sebi še ne bi pojasnjevale (de)legitimizacijskih funkcij družbene (natančneje: dohodkovne) neenakosti, ter s tem tudi njene vloge v reprodukciji razredne strukture. Deskripcija neenakosti je vsekakor le prvi korak k preučitvi omenjenega problema. Naslednji korak zahteva analizo »družbenega pomena« neenakosti, tj. načina kako posamezni družbeni akterji doživljajo svoj odnos do neenakosti, ter kako v skladu s tem doživljanjem ravnajo. Odnos med distribucijo dohodkov in njeno percepcijo je posredovan z vrsto družbenih dejavnikov, zato bi bilo naivno pričakovanje da za pojasnitev doživljanja neenakosti zadostuje zgolj poznavanje njene »objektivne« plati. Prav tako percepcije dohodkovne neenakosti ni mogoče ločevati od percepcije ostalih dimenzij družbene neenakosti. Zato ni pretirana trditev, da je analiza »družbenega pomena« neenakosti zahtevnejše opravilo kot njena deskripcija. To potrjujejo tudi raziskave družbene neenakosti v socialističnih družbah: v relevantni literaturi je mogoče najti številne (bolj ali manj precizne) opise distribucije dohodkov, vendar pa le redke poskuse osvetlitve njenih družbenih implikacij.

Ker se zavedamo zapletenosti in zahtevnosti omenjene problematike (ki v mnogočem presega možnosti našega raziskovanja), bomo skušali njeno obravnavo čim bolj poenostaviti. Našo pozornost bomo omejili (tako kot smo storili pri obravnavi distribucije dohodkov) le na industrijsko delavstvo, tj. na njegovo »sprejemanje« dohodkovne neenakosti, poleg tega pa se bo analiza gibala na dokaj splošni ter bolj ali manj hipotetični ravni. Iz splošnih ugotovitev v prejšnjem odstavku je mogoče razbrati, da je pri raziskovanju »družbenega pomena« neenakosti temeljni poudarek na vprašanju o dejavnikih ki oblikujejo percepcijo (interpretacijo) neenakosti ter z njo povezano ravnanje. Med dejavnike, ki neposredno določajo doživljanje neenakosti s strani industrijskega delavstva, bi lahko šteli zlasti dva kompleksa vrednot oziroma dve vrednotni orientaciji — materialistično ter egalitaristično orientacijo oziroma ideologijo. Prva orientacija se kaže v osredotočenosti interesov na (re)distribucijo dohodkov in bogastva (za razliko od postmaterializma, ki se osredotoča na problematiko kvalitete življenja). S. Lipset (1981) šteje materializem za tradicionalno delavsko ideološko orientacijo. Egalitarizem pa — če se opremo na dokaj »zaostreno« opredelitev — pomeni »konceptijo o egalitarni alokaciji 'družbenih nagrad' ne glede na vse druge okoliščine, všteti tako sposobnosti kot distribucijo položajev v ekonomski, družbeni in politični strukturi« (Županov, 1970: 16). Empirični podatki kažejo, da se v socialističnih družbah v največji meri nagibajo k egalitaristični orientaciji industrijski delavci. Preden si ogledamo nekatere učinke teh dveh vrednotnih orientacij, je treba še enkrat poudariti da sta to le neposredni določili percepcije neenakosti. To pomeni da sta sami »proizvedeni« z vrsto drugih dejavnikov, med drugim tudi z distribucijo dohodkov, oziroma s položajem delavstva v tej distribuciji na eni strani, ter s poglobitvimi vsebinami eksplicitne dominantne ideologije na drugi strani.

S pomočjo prve vrednotne orientacije je mogoče pojasniti splošno senzibilnost industrijskega delavstva za materialno neenakost in še posebej za distribucijo dohodka. V tej perspektivi dobivajo ostale dimenzije družbene neenakosti (še zlasti neenakost v politični in ekonomski moči) sekundarni pomen. Za industrijsko delavstvo je torej značilna »zoženost« perцепcije družbene neenakosti predvsem na dohodkovne neenakosti. To pa hkrati pomeni da je področje distribucije dohodkov tisto področje, na katerega se osredotočajo vitalni delavski interesi in pričakovanja. Če slednjo trditev povežemo z ugotovitvami o »strateški« vlogi industrijskega delavstva v reprodukciji razredne strukture socialističnih družb, potem je nekoliko bolj razumljiva naša prejšnja trditev o izjemni pozornosti, ki naj bi jo bila deležna v socialističnih družbah dohodkovna neenakost (na račun ostalih neenakosti).

Zgolj iz opredelitve egalitarizma je mogoče sklepati o komplementarnih družbenih učinkih obeh vrednotnih orientacij. Medtem ko materialistična orientacija »definira« področje, kjer se osredotočajo ključni delavski interesi ter pričakovanja, pa egalitarizem pojasnjuje njihovo temeljno vsebino. Glede na položaj, ki ga ima industrijsko delavstvo v distribuciji dohodkov, ni težko razumeti njegove naklonjenosti egalitarističnim vrednotam ter njegove zainteresiranosti za zmanjševanje dohodkovnih neenakosti. Težnja po zmanjševanju neenakosti pa predpostavlja, da večina industrijskega delavstva percipira obstoječe neenakosti kot »prevelike« in zato »neupravičene«. Vendar pa bi bilo napačno sklepanje da težnja po zmanjševanju neenakosti v zadnji instanci vedno implicira — kot to sugerira opredelitev egalitarizma pri Županovu — zahtevo po eliminaciji slehernih dohodkovnih neenakosti ter da je neodvisna od dejanskega položaja posameznih slojev industrijskega delavstva v distribuciji dohodkov.

Če upoštevamo razlike v dohodkovnem položaju nekvalificiranih ter visokokvalificiranih delavcev, potem se zdi utemeljena domneva da je mogoče razlikovati dve tipični zahtevi po zmanjševanju neenakosti. Za težnje nekvalificiranih delavcev je poleg navedenih splošnih značilnosti odločilna njihova razpetost med dvema referenčnima skupinama (oziroma slojema) — med kvalificirane delavce ter kmečko populacijo. Glede na socialno poreklo večine nekvalificiranih delavcev, je za oblikovanje njihovih pričakovanj pomembna predvsem primerjava s položajem kmečke populacije (v katerem je mogoče prepoznati podobo intra- ali pa vsaj intergeneracijske preteklosti večine nekvalificiranih delavcev). Zato so nekvalificirani predvsem zainteresirani za ohranjanje in krepitev relativne distance do »svoje preteklosti« (tj. položaja kmečke populacije) ter hkrati za zmanjševanje razcepa med njimi ter (visoko)kvalificiranim delavstvom. Medtem ko je — če so naša sklepanja pravilna — za oblikovanje interesov in pričakovanj nekvalificiranih delavcev pomembna predvsem primerjava z dohodkovno inferiornimi položaji, pa imajo za kvalificirane delavce referenčni pomen položaji ki so v glavnem dohodkovno superiorni (tj. položaji nemanualnih delavcev — uslužbencev). Njihov neposredni interes je (vsaj) zmanjševanje distance do položajev nemanualnih delavcev, če že ne zagotovitev boljšega dohodkovnega položaja, kot ga imajo nekateri sloji znotraj nemanualne populacije.

Z nekaj poenostavljanja bi bilo mogoče reči da so interesi nekvalificiranih delavcev, ki zadevajo distribucijo dohodkov, predvsem defenzivni, saj ta sloj predvsem skuša utrditi prednosti, ki jih ima v primerjavi z bolj deprivilegiranimi deli populacije. Na drugi strani pa so interesi kvalificiranih delavcev v večji meri kompetitivno naravnani saj se v njih izraža težnja po »doseganju in preseganju« relativno (v primerjavi z delavskim položajem) privilegiranih položajev. Kljub tej razliki sta si obe interesni orientaciji v marsičem podobni. V obeh primerih je očitna težnja najmanj po ohranitvi, predvsem pa po izboljšanju relativnega položaja v »sistemu« distribucije dohodkov. Zahteva po relativnem izboljšanju položaja pa praviloma vključuje tudi pričakovanje absolutnega izboljšanja dohodkovnega položaja ter s tem porast življenjskega standarda. Zato je mogoče trditi da egalitaristična vrednotna orientacija industrijskega delavstva praviloma ne vodi v zahtevo po radikalnem zmanjšanju dohodkovnih neenakosti (tj. k radikalnemu egalitarizmu), temveč se reducira na pričakovanje trajnega izboljševanja relativnega in absolutnega položaja tega dela družbene populacije. Zahteva po zmanjševanju neenakosti pa v tem kontekstu dejansko pomeni težnjo po zmanjševanju dohodkovnih neenakosti znotraj manualnega delavstva (to je interes nekvalificiranih delavcev), oziroma neenakosti med manualnimi ter nemanualnimi delavci (za kar so zainteresirani kvalificirani delavci).

Na temelju povedanega bi bilo mogoče soditi o visoki stopnji interesne homogenosti industrijskega delavstva (vsaj ko gre za odnos do distribucije dohodkov), ki izvira iz dejstva da lahko uresniči svoje aspiracije le prek kolektivne mobilnosti. Zato se zdi utemeljena domneva, da bo industrijsko delavstvo skušalo »materializirati« svoje interese in aspiracije z ustreznimi kolektivnimi akcijami. Vendar pa ni mogoče spregledati da dogajanja v socialističnih družbah v glavnem ne potrjujejo te domneve, saj so tovrstne delavske akcije v najboljšem primeru le sporadične ter praviloma fragmentirane. Razloge za to dejstvo ni treba iskati le v institucionalnih barierah, ki (oziroma v kolikor) onemogočajo artikulacijo in integracijo delavskih interesov. Nekatero pomembno bariere so »vgrajene« — kot smo že nakazali — v samo strukturo dohodkovne neenakosti. S tem so mišljene vse tiste neenakosti, ki ustvarjajo številne razcepe znotraj industrijskega proletariata ne glede na razlike v kvalifikacijah. Na ta način se poleg dohodkovnih neenakosti (ter iz njih izviraajočih posledic) med obravnavanima kvalifikacijskima skupinama pojavlja še vrsta neenakosti, ki so neodvisne od kvalifikacijskih razlik. Zato je struktura distribucije dohodkov v socialističnih družbah bistveno bolj zapletena in kompleksna, kot bi bilo mogoče sklepati iz doseganje obravnave interesov in pričakovanj industrijskega delavstva. To pa dejansko pomeni, da je industrijsko delavstvo — kjub nekaterim dejavnikom, ki imajo homogenizacijsko funkcijo — interesno močno diferepcirano. Struktura distribucije dohodkov torej sama po sebi ustvarja pogoje za družbeno atomizacijo industrijskega delavstva. S tega vidika se zdi povsem utemeljena ugotovitev, da se »stratifikacija (s čemer je mišljena predvsem distribucija dohodkov, op. I. B.)... pojavlja kot dejavnik ločevanja, ki pa hkrati deluje — s tem da ruši vezi med različnimi poklicnimi področji ter utrjuje njihovo odvisnost od oblastnega centra — kot nekakšna integrativna sila« (Hirszowicz, 1980: 121). Ta ugotovo-

vitev pa (s tem da poudarja integrativne učinke neenakosti) jasno usmerja k našemu izhodiščnemu vprašanju o (de)legitimizacijskih funkcijah (dohodkovnih) neenakosti v socialističnih družbah.

USTVARJANJE »MATERIALNEGA SUBSTRATA« LEGITIMNOSTI OBLASTI

Ugotovitev M. Hirszowiczeve o (vsaj delno) integrativnih funkcijah distribucije »materialnih nagrad« v socialističnih družbah je z našega vidika zanimiva zlasti zato ker smo na začetku poudarjali, da je družbena neenakost imanentno dezintegrativna (saj v vsakem primeru implicira »spopad« za redke dobrine). Dosedanja analiza ni z ničemer ovrgla utemeljenosti tega poudarka, saj je opozorila na specifičnost delavskih interesov v zvezi z distribucijo dohodkov ter na njihovo potencialno izključljivost glede na interese drugih družbenih slojev. Zato ostaja še vedno odprto vprašanje, v kakšnih okoliščinah ima neenakost v socialističnih družbah (tudi) integrativno funkcijo oziroma — glede na našo terminologijo — legitimizacijsko funkcijo.

Poskus odgovora na to vprašanje zahteva da vsaj na najbolj elementarni ravni opredelimo položaj in vlogo dominantnega razreda (strateške elite) v distribuciji dohodkov. Pri tem ne nameravamo slediti istemu vzorcu kot smo ga upoštevali pri analizi položaja industrijskega delavstva, saj bi bilo odveč dokazovati da je dohodkovni položaj pripadnikov dominantnega razreda ugodnejši od položaja delavstva (v literaturi se pogosto omenja vrsta ekskluzivnih bonitet, ki jih je težko izraziti v dohodku), ter da se njegovi interesi (glede distribucije dohodkov) korenito razlikujejo od interesov in pričakovanj industrijskega delavstva. Ta dejstva — čeprav so raziskovalno zanimiva — niso bistvenega pomena za razumevanje vloge in položaja dominantnega razreda, saj so njegovi materialni privilegiji le posledica njegovega položaja v razredni strukturi. Pač pa je za njegovo vlogo v zvezi z distribucijo dohodkov ključnega pomena ugotovitev da je v socialističnih družbah stratifikacija (torej tudi distribucija dohodkov) v znatni meri »organizirana tako, da ustreza političnim potrebam oblasti« (Goldthorpe, 1969: 463). Z drugimi besedami, med nujne prerogative dominantnega razreda v socialističnih družbah sodi tudi regulacija distribucije družbenih dobrin, med njimi še zlasti dohodkov. Za razumevanje položaja in vloge dominantnega razreda ni bistvenega pomena njegov privilegirani položaj v distribuciji materialnih dobrin, temveč njegova možnost regulacije distribucijskih procesov. Možnost regulacije v nobenem primeru ne pomeni voluntaristične redistribucije družbenega produkta. Regulacija se lahko giblje v okvirih, ki jih določajo tako ekonomske (razširjena reprodukcija) kot neekonomske, tj. socialne potrebe (osebna potrošnja kot dejavnik družbene stabilnosti). Ti dve potrebi (če posebej ne omenjamo sredstev, ki jih konzumira družbena uprava) sta v marsičem kontradiktorni, saj je investicijska potrošnja na dolgi rok prav tako pomembna za stabilnost socialističnih družb in s tem za »normalno« reprodukcijo razredne strukture. Zato se politična regulacija distribucije družbenega produkta osredotoča predvsem na »upravljanje« omenjenih protislovij z vidika določenih političnih

potreb, ki se v zadnji instanci reducirajo na potrebo po zagotovitvi pogojev reprodukcije razredne strukture.

Ne glede na to kakšne so razsežnosti redistribucijskih posegov, ti v vsakem primeru omejujejo »spontanost« na področju distribucije dohodkov. Dohodkovne neenakosti ni mogoče pojmovati kot rezultat soočanja različnih interesov z različno »pogajalsko« močjo. To ne pomeni da nasprotujoči si interesi in pričakovanja — kot kaže tudi dosedanja obravnava — ne obstajajo, pač pa so njihove medsebojne relacije regulirane z »institucionalnim posredovanjem moči« (glej Giddens, 1973: 230). Politična regulacija distribucijskih procesov torej ne more mimo različnih interesov in pričakovanj, temveč jih mora v skladu s svojimi globalnimi potrebami in cilji selektivno upoštevati. To dejstvo dodatno prispeva kontradiktornosti procesov redistribucije družbenega produkta.

Obravnava interesov in pričakovanj industrijskega delavstva v zvezi z distribucijo dohodkov je pokazala, da je zaradi izrazitih tendenc k interesni atomizaciji mogoče o njegovih skupnih vitalnih interesih govoriti le kot o latentnih interesih. V tem smo videli poglobitveni razlog za odsotnost kolektivnih akcij, v katerih naj bi se »materializirali« specifični delavski interesi. Vendar pa sklep o objektivnih barierah za artikulacijo skupnih delavskih zahtev v celoti velja le za razmere, ko delavstvo percipira, da uresničevanje njegovih temeljnih pričakovanj glede distribucije dohodka ni ogroženo. V nasprotnih razmerah je namreč mogoče pričakovati zmanjševanje notranjih interesnih diferenc ter generalizacijo občutkov deprivacije. S tem pa se ustvarjajo plodna tla za (nekontrolirane) izbruhe delavskega nezadovoljstva, ki imajo lahko dalekosežne negativne posledice za stabilnost socialističnih družb. Seveda so »upori«, v katerih delavstvo v največji meri izrabi vire svoje moči, tj. številčnost in prostorsko koncentriranost, le ena od možnih oblik delavskega protesta. Druge oblike so manj očitne in subtilnejše, vendar pa imajo — vsaj na daljši rok — prav tako pomembne destabilizacijske efekte. V vseh primerih pa so delavske akcije (zaradi specifičnih in omejenih sredstev moči, ki jih ima na voljo delavstvo) predvsem protesti, v mnogo manjši meri pa so učinkovite pri neposrednem uveljavanju delavskih pričakovanj in zahtev.

Iz ugotovitve o akcijskih potencah industrijskega delavstva je mogoče razabrati poglobitvene razloge, ki narekujejo »navzočnost« delavskih interesov v politični regulaciji procesov distribucije družbenega produkta. Upoštevanje teh interesov (s strani strateške elite) je eden od pogojev za nemoteno reprodukcijo razredne strukture. Na ta način politična oblast ne le nevtralizira enega od možnih virov dezintegrativnih tendenc, temveč tudi zagotavlja »materialni substrat« množičnega konsenza oziroma svoje lastne legitimnosti. Vendar pa to ne pomeni, da je upoštevanje delavskih pričakovanj le taktična poteza (oziroma manipulacija), ki utrjuje zgolj položaj dominantnega razreda. Glede na to, da ima — kot smo že ugotovili — delavstvo močno omejene možnosti za neposredno uveljavitev svojih pričakovanj in interesov, je »paternalizem« dominantnega razreda zagotovilo njihove (vsaj delne) uresničitve. To dejansko pomeni tudi utrditev položaja delavstva v primerjavi s »sosednjimi« družbenimi sloji. Politična regulacija distributivnih procesov prinaša (sicer različne) bonitete obema stranema. Zato se zdi utemeljena ugotovitev J. Županova

(1983: 1054), da se med politično elito in industrijskim manualnim delavstvom vzpostavlja odnos recipročnosti, v katerem obe strani zadovoljujeta svoje vitalne interese: politična elita si zagotavlja legitimnost svoje oblasti, delavstvo pa uveljavlja svoje aspiracije glede materialnega statusa. Podobno je tudi stališče M. Kerševana, ki ugotavlja obstoj »določne menjave« med dominantnim razredom in delavstvom, kajti »za pristanek na družbeni položaj in vlogo birokracije (vključno z njeno izkoriščevalsko razsežnostjo) mora delavec nekaj dobiti: osebni in družbeni standard, delovno in socialno varnost« (Kerševan, 1985: 1478). To ne pomeni da dominantni razred ni zainteresiran za materialne privilegije ter da jih dejansko ni deležen. Njegov primarni interes je zagotovitev legitimnosti lastne oblasti, saj je od tega odvisna tudi legitimnost njegovih materialnih privilegijev. V kolikor zagotavlja uresničevanje delavskih pričakovanj, so s strani delavstva njegovi privilegiji — pa naj bodo v še tako izrazitem razkoraku z egalitarističnimi predstavami — sprejeti »kot naravni ali celo legitimni« (Hirszowicz, 1980: 119).

Ugotovitve iz prejšnjega odstavka je treba jemati z določenimi zadržki, saj so osredotočene le na nekatere aspekte kompleksnega procesa ustvarjanja »materialnega substrata« legitimnosti politične oblasti. Ta enostranost ni nalključna, saj z njo skušamo poudariti dvoje paradoksalnih spoznanj: prvič, da družbena neenakost v vsakem primeru ne poraja družbenih razcepov ali celo odkritih konfliktov; ter drugič, da so recipročni odnosi (»menjava«) med dominantnim razredom in večino podrejenega razreda (tj. industrijskim delavstvom) eden od pogojev za nemoten potek razredne eksploatacije v socialističnih družbah. Ker prizadevanja za jasnost razlage ne smejo biti v škodo njene preciznosti, je treba vsaj omeniti (namerno) zanemarjene aspekte omenjenega procesa. Te smo že nakazali, ko smo ugotavljali da je politična regulacija distribucije dohodkov (oziroma materialnih dobrin v celoti) omejena z vrsto med seboj nasprotujočih si potreb in zahtev. Zato obstaja velika verjetnost da upoštevanje delavskih pričakovanj in zahtev kolidira z drugimi potrebami, ki (prav tako) usmerjajo redistributivne posege. To pa pomeni, da so delavska pričakovanja »dejavna« le tedaj, ko so podprta z določeno družbeno močjo. Viri delavske moči — kot smo že omenili — so sicer omejeni, vendar pa vseskozi navzoči kot potencialna grožnja stabilnosti družbenega sistema. Upoštevanje delavskih pričakovanj v politični regulaciji distribucije dohodkov torej ni izraz neke vnaprejšnje naklonjenosti nosilcev politične oblasti do delavstva, temveč posledica njegovega »strateškega« položaja v razredni strukturi socialističnih družb. Prav zato vloga dominantnega razreda ne more biti omejena zgolj za pasivno upoštevanje delavskih pričakovanj, temveč sega tudi na področje njihovega oblikovanja. »Kontrola« nad (ne)artikulacijo delavskih pričakovanj (ki se razteza od ustvarjanja materialnih pogojev atomizacije delavstva do različnih oblik njegove politične socializacije) po eni strani zmanjšuje njihov vpliv na redistribucijske posege, po drugi strani pa povečuje odvisnost delavstva od dominantnega razreda. Z drugimi besedami, omenjena »kontrola« (tj. ideološka dominacija) je eden od nujnih pogojev vzpostavljanja in ohranjanja recipročnih odnosov med industrijskim delavstvom in dominantnim razredom, o katerih je bil govor v prejšnjem odstavku.

Trditev o ideološki »kontroli« nad delavskimi pričakovanji glede njihovega materialnega statusa nikakor ne pomeni, da strateška elita po mili volji manipulira z delavstvom. Omenjena kontrola je le eno od sredstev za obvladovanje delavskega pritiska, ne pa za njegovo eliminacijo. S tem tudi ni eliminirana — vsaj potencialna — konfliktnost procesa zagotavljanja »materialnega substrata« legitimnosti politične oblasti. Zato bi bilo napačno sklepanje, da je sleherno odkrito izražanje delavskega nezadovoljstva že znamenje delegitimizacijskih tendenc. Posamezni ter lokalizirani pojavi nasprotovanj in konfliktov so »normalni« sestavni del procesa legitimizacije politične oblasti. O tem zgovorno priča situacija v jugoslovanski družbi, kjer je politična regulacija distribucije dohodkov bolj ali manj indirektna (pri čemer pa njeni motivi in učinki niso bistveno drugačni kot v ostalih socialističnih družbah, glej Lydall, 1984: 209; Sekulić, 1985: 20—25). Ta način regulacije dopušča večjo stopnjo avtonomije posameznih družbenih akterjev ter s tem tudi večjo stopnjo konfliktnosti. Vendar pa so ti konflikti — ne po naključju, ampak zaradi vrste dejavnikov, ki so specifični za jugoslovansko družbo — le občasni ter razpršeni, zato so njihovi delegitimizacijski učinki praviloma skoraj zanemarljivi. Drugače pa je — kot pričajo izkušnje nekaterih socialističnih družb — v situacijah, ko se delavsko nezadovoljstvo generalizira ter usmeri proti nosilcem politične oblasti. Tedaj ne gre več le za zahteve po modifikaciji distribucije dohodkov v korist delavstva, ampak se vsaj implicitno odreka legitimnost politični oblasti. Zato imajo že posamezna nezadovoljstva in konflikti v zvezi z distribucijo dohodkov v socialističnih družbah posebno težo, ter so deležni izjemne pozornosti — zlasti s strani nosilcev politične moči, ki morajo pravočasno reagirati na njihove potencialne delegitimizacijske efekte.

LITERATURA:

- Davis H. and Scase R.
1985 *Western capitalism and state socialism*, Basil Blackwell, Oxford
- Giddens A.
1973 *The class structure of the advanced societies*, Hutchinson, London
- Goldthorpe J. H.
1969 Social stratification in industrial society; v Heller C., *Structured social inequality*, Macmillan, New York
- Hirszowicz M.
1980 *The bureaucratic leviathan*, New York University Press, New York
- Kerševan M.
1985 K vprašanju razrednosti socialističnih družbenih sistemov, *Teorija in praksa*, 12
- Klinar P.
1979 *Poglavlja iz razredne in slojevske strukture*, DDU Univerzum, Ljubljana
- Kolosi T. and Wnuk-Lipinski E. (eds.)
1983 *Equality and inequality under socialism: Poland and Hungary compared*, SAGE, London
- Lane D.
1971 *The end of inequality? Stratification under state socialism*, Penguin, Harmondsworth
1976 *The socialist industrial state*, G. Allen & Unwin, London
- Lipset S. M.
1981 Industrial proletariat in comparative perspective; v Triska J. and Gati C., *Blue-collar workers in the Eastern Europe*, G. Allen & Unwin, London

Lydall H.

1984 *Yugoslav socialism: theory and practice*, Clarendon Press, Oxford

Parkin F.

1971 *Class inequalities and political order*, Praeger Publishers, New York

1971a Yugoslavia; v Archer M. and Giner S., *Contemporary Europe: class, status and power*, Weidenfeld and Nicholson, London

Popović V. M. in sod.

1977 *Društveni slojevi i društvena svest*, IDN, Beograd

Pravda A.

1982 Is there a Soviet working class?, *Problems of communism*, November/December

Sekulić D.

1985 Ekonomija, politika i društvo, *Sociologija*, 1—2

Zaslavsky V.

1982 *The neo-stalinist state: class, ethnicity and consensus in Soviet society*, Harvester Press, Brighton

Zupanov J.

1970 Egalitarizam i industrijalizam, *Sociologija*, 1

1983 Znanje, društveni sistem i klasni interes, *Naše teme*, 12

IVAN BERNIK

Social inequality — a factor of power legitimation in socialist societies?

Researches in socialist societies do not produce unequivocal results about the existence of wide income differences between white collars and manual workers. At the same time there are such differences inside the working class (according to skill, industrial branches etc.). But the perception of (eventual) income differences is also very important for power legitimation. It is not possible to interpret onedimensionally workers egalitarianism. Unskilled workers compare themselves with peasants and want to keep their advantages. Skilled workers compare themselves with non-manual layers and want to catch with them up. But both groups want to improve their relative economic position. For the position of the dominant class more important than privileges in economic distribution are the possibilities to regulate the process of distribution. Satisfying distributive aspirations of workers, the dominant class pacify possible sources of social disintegration and so makes possible its own legitimation.